

مجله‌ی علمی-پژوهشی زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد فسا
س ۸، ش ۲ (پیاپی ۱۷)، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

موسیقی بیرونی در غزلیات احمد عزیزی

دکتر سمیرا رستمی

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد فسا، ایران

مریم امیری

کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد فسا، ایران

چکیده

هدف از این پژوهش، تبیین موسیقی بیرونی در غزلیات احمد عزیزی است. به این منظور، تمام غزلیات این شاعر معاصر از منظر اوزان عروضی به شیوه‌ی بسامدی مورد بررسی قرار گرفته است. ابتدا میزان بهره‌گیری شاعر از موسیقی بحرهای مختلف، تعیین شده و سپس برای بررسی کیفیت وزن‌ها و هم‌چنین میزان متداول بودن یا نبودن آن‌ها به تقسیم‌بندی شفيعی کدکنی و خانلری از اوزان عروضی توجه شده است. روش تحقیق حاضر، توصیفی-تحلیلی است. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که غزلیات عزیزی دارای تنوع وزنی است و با آن که اغلب در وزن‌های معمول غزل فارسی سروده شده‌اند اما شاعر از وزن‌های غیر متداول نیز استفاده کرده است. در غزلیات عزیزی، وزن‌های جویباری بیش از خیزابی دیده می‌شود.

واژگان کلیدی: احمد عزیزی، غزل، اوزان عروضی، موسیقی بیرونی.

۱- مقدمه

موسیقی و شعر پیوند ناگسستنی دارند و بررسی عوامل موسیقی زا، یکی از مقوله‌های مورد پژوهش در آثار هر شاعری است. آهنگی که از یک شعر به گوش می‌رسد، نتیجه‌ی عوامل مختلفی است. «مجموعه عواملی که زبان شعر را از زبان روزمره، به اعتبار بخشیدن آهنگ و توازن، امتیاز می‌بخشد و در حقیقت از رهگذر نظام موسیقایی سبب رستاخیز کلمه‌ها و تشخیص واژه‌ها در زبان می‌شوند، می‌توان گروه موسیقایی نامید و این گروه موسیقایی، خود عوامل شناخته شده و قابل تحلیل و تعلیلی دارد؛ از قبیل انواع وزن، قافیه، ردیف، جناس و ... و هم چنین عوامل شناخته نشده‌ای نیز دارد که فقط قابل حس شدن است.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۰، ۷-۸) در این گروه موسیقایی، وزن جای‌گاه درخور توجهی دارد. «وزن هیأتی است تابع نظام ترتیب حرکات و سکنات و تناسب آن در عدد و مقدار که نفس از ادراک آن هیأت لذتی مخصوص یابد که آن را در این موضع، ذوق خوانند و موضوع آن حرکات و سکنات اگر حروف باشد، آن را شعر خوانند و الا آن را ایقاع خوانند.» (نصیر الدین طوسی، ۱۳۶۹، ۲۲) وزن‌های عروضی با آهنگ‌های متفاوتی که ایجاد می‌کنند، حالات و احساسات گوناگون شاعر را به بهترین شکل به خواننده انتقال می‌دهند. شعری که در حالت سرخوشی سروده شده، وزنی طربناک دارد و شعری که روایت‌گر حزن و اندوه است، از چنینس هجاهای آن، ناله‌های شاعر را می‌توان شنید. «وزن، محاکات احوال کند و به این سبب مقتضی انفعالات باشد در نفوس، چه وزنی باشد که ایجاد طیش کند و وزنی باشد که ایجاد وقار کند.» (نصیرالدین طوسی، ۱۳۲۶، ۵۹۱)

«وزن، نظم و تناسب خاصی است در اصوات شعر (= هجاها)، این نظم و تناسب اصوات به انحای گوناگون نزد ملل مختلف مبین نوعی آهنگ و موسیقی است.» (شمیسا، ۱۳۷۹، ۱۲) تأثیر وزن در موسیقی شعر کاملاً برجسته و غیر قابل انکار است و می‌توان آن را مؤثرترین عامل موسیقی ساز دانست. «پس از عاطفه که رکن معنوی شعر است، مهم‌ترین عامل و مؤثرترین نیروها از آن وزن است؛ چرا که تخییل یا تهییج عواطف، بدون وزن، کم‌تر اتفاق می‌افتد و اصولاً توقعی که آدمی از یک شعر دارد، این است که بتواند آن را زمزمه کند و علت این که یک شعر را بیش از یک قطعه نثر، آدمی می‌خواند، همین شوق به زمزمه و آواز خوانی است که در ذات آدمی نهفته است.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۰، ۴۷) «بسیاری از شاعران، غایت شعر را نزدیک شدن به موسیقی دانسته‌اند زیرا موسیقی، زبان ناب آهنگ هاست. زبانی که نیازهای اجتماعی را برمی آورد، زمخت و خاکی است اما با پا نهادن به فضای موسیقی، آن سنگینی و زمختی را رها می‌کند و به طرب می‌آید و سبک‌بار به گفتار می‌نشیند. در چنین حالتی است که می‌تواند از چیزهایی سخن گوید که در ساحت‌های دیگر زبان گفتنی نیست.» (آشوری، ۱۳۷۳، ۳۹-۴۱)

بررسی وزن‌های به کار رفته در آثار یک شاعر، بخش مهمی از موسیقی شعر او را که موسیقی بیرونی نامیده می‌شود، نشان می‌دهد. هدف از این پژوهش، تبیین موسیقی بیرونی غزلیات احمد عزیزی، شاعر معاصر، است. به این منظور، تنوع وزنی، میزان استفاده شاعر از بحرهای و وزن‌های مختلف و هم‌چنین کیفیت اوزان و متداول بودن یا نبودن آن‌ها به شیوه‌ی بسامدی مورد تحقیق قرار می‌گیرد. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. پژوهش‌هایی که بر روی آثار احمد عزیزی انجام گرفته است، اشعار او را از زوایای دیگر مورد بررسی قرار داده‌اند که برای نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تحلیل زیبا شناختی ساختار زبان شعر احمد عزیزی بر اساس کشف‌های مکاشفه، حسین آقا حسینی و زینب زارع، مجله‌ی پژوهش‌های زبان‌شناسی، سال ۳، شماره ۲، (پاییز و زمستان) ۱۳۹۰.

نگاهی به شعر احمد عزیزی، مریم شعبان زاده، پژوهش‌نامه ادب غنایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۹، شماره ۱۷ (پاییز و زمستان) ۱۳۹۰.

درون‌مایه‌های شعر احمد عزیزی، محمد نجاریان، سمیه شرونی، نشریه‌ی ادبیات پایداری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال ۹ شماره ۱۶، (بهار و تابستان) ۱۳۹۶.

۲- بحث و بررسی

«وزن نوعی تناسب است. تناسب، کیفیتی است حاصل از ادراک وحدتی در میان اجزای متعدد.» (خانلری، ۱۳۴۵، ۱۰) «وزن در شعر، جنبه‌ی تزینی ندارد بلکه یک پدیده‌ی طبیعی است برای تصویر عواطف که به هیچ روی نمی‌توان از آن چشم پوشید. علتش هم ... این است که عاطفه یک نیروی وجدانی است و آثاری نیز در جسم آدمی دارد که در وی به هنگام خشم و شادی و اندوه آشکار می‌شود. در هر حالتی تپش قلب و نبضش به گونه‌ای است و نفس کشیدنش به طرزی و این کارها خود نمودار انفعالی است در روح. پس هر گاه بخواهیم که حالات را با کمک واژه‌ها نشان بدهیم، ناگزیر کلمات به شکل‌هایی تقسیم خواهد شد و هر قسمتی وزنی به خود می‌گیرد و از این رهگذر است که بحرهای شعر به وجود می‌آید.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۰، ۴۸)

احمد عزیزی در غزلیات خود از موسیقی بحرهای متعددی بهره جسته است. واکاوی مجموعه‌ی قوس غزل که تمام ۲۴۰ غزل او را در بر می‌گیرد، بیان‌گر تنوع وزنی اشعار اوست. برای تبیین موسیقی بیرونی، غزلیات وی در دو بخش بحرهای متفق الارکان و بحرهای مختلف الارکان بررسی می‌شود. جدول شماره‌ی (۱)، نوع و پراکندگی بحرهای و وزن‌های مختلف را در شعر این شاعر معاصر نشان می‌دهد:

جدول ۱- جدول فراوانی اوزان عروضی در غزلیات احمد عزیزی:

درصد	فراوانی	ارکان عروضی	نام وزن	نام بحر	نوع بحر
۱۱/۳	۲۷	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	هزج مثنیٰ سالم	بحر هزج	بحرهای متفق الارکان ۱۵۶ (%۶۵)
۹/۶	۲۳	مفاعیلن مفاعیلن فعولن	هزج مسدس محذوف		
۰/۴	۱	مفعول مفاعیلن مفاعیلن	هزج مسدس اُخرَب مقبوض		
۰/۴	۱	مفعول مفاعیلن فعولن	هزج مسدس اُخرَب مقبوض محذوف		
۰/۸	۲	مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن	هزج مثنیٰ اُخرَب		
۵/۴	۱۳	مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن	هزج مثنیٰ اُخرَب مکفوف محذوف		
۱۴/۲	۳۴	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مثنیٰ محذوف	بحر رمل	
۱/۳	۳	فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن	رمل مثنیٰ مخبون مکفوف- مشکول		
۱۰/۸	۲۶	فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن/ فع لن	رمل مثنیٰ مخبون محذوف/ اصلم		
۰/۸	۲	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	رمل مسدس محذوف		
۵/۸	۱۴	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن	رجز مثنیٰ سالم	بحر رجز	
۰/۴	۱	مفتعلن مفاعیلن مفتعلن فاعلن	رجز مثنیٰ مطوی مخبون		
۱/۳	۳	مفاعلاتن مفاعلاتن مفاعلاتن مفاعلاتن	رجز مثنیٰ مخبون مرقّل		
۰/۴	۱	مستفعلن مستفعلن مستفعلن	رجز مسدس مرقّل		
۰/۴	۱	مستفعلن مستفعلن مستفعلن فع لن	رجز مثنیٰ احدّ		
۰/۴	۱	فعولن فعولن فعولن فعل	مقارِب مثنیٰ محذوف		
۱/۳	۳	فع لن فعولن فع لن فعولن	مقارِب مثنیٰ ائلم		

۹/۶	۲۳	مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن	مضارع مثنیٰ اُخرب	بحر	بحرهای مختلف الارکان ۸۴ (۳۵٪)
۱۰/۴	۲۵	مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن	مضارع مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف	مضارع	
۸/	۲	مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن	مجثث مثنیٰ سالم	بحر مجثث	
۲/۱	۵	مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن	مجثث مثنیٰ مخبون	بحر مجثث	
۵/۴	۱۳	مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فعلن/ فع لن	مجثث مثنیٰ مخبون محذوف/اصلم		
۲/۵	۶	فاعلاتن مفاعیلن فعلن/ فع لن	حفیف مسدس مخبون محذوف/اصلم	بحر حفیف	
۰/۸	۲	مفتعلن مفتعلن فاعلن	سریع مطوی مکشوف	بحر سریع	
۲/۹	۷	مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن	منسرح مثنیٰ مطوی مکشوف	بحر منسرح	
۰/۴	۱	مفتعلن فاعلاتن مفتعلن فع	منسرح مثنیٰ مطوی منحور		
۱۰۰	۲۴۰				

۲-۱- بحرهای متفق الارکان در غزلیات عزیزی:

«بحرهای متفق الارکان» که از تکرار یک رکن حاصل می‌شوند. (ماهیار، ۱۳۷۳، ۳۵)، در مجموع ۱۵۶ غزل یعنی (۶۵ درصد) غزلیات شاعر را به خود اختصاص داده‌اند. این بحرها در اشعار عزیزی عبارتند از: هزج، رمل، رجز و متقارب که به تفکیک به آن‌ها می‌پردازیم:

الف- بحر هزج: «پرشما ۲۲» رتبه‌بندی بحر در غزلیات عزیزی، بحر هزج است. در میان وزن‌های این بحر، هزج مثنیٰ سالم (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) با ۲۷ مورد (۱۱/۳ درصد)، بیش‌ترین فراوانی را دارد.

مثال:

نمی‌دانم چرا حیرت به آهم پل نمی‌بندد سراپا بلبلم اما زبانم گل نمی‌بندد.

(عزیزی، ۱۳۸۷، ۵۲)

غزل‌های ۱۳، ۲۰، ۲۸، ۵۵، ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۷۳، ۷۹، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۴، ۱۱۸-۱۱۹، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۶۵، ۲۰۸ و ۲۳۱-۲۳۳ در این وزن سروده شده است.

دومین وزنی که از بحر هزج، مورد توجه شاعر بوده، هزج مسدس محذوف (مفاعیلن مفاعیلن فعولن) است که با ۲۳ مورد، (۹/۶ درصد) از غزلیات را شامل می‌شود.

مثال:

به دل داری حجابت جز دل نیست
میان جان و جانان حائل نیست
(همان، ۲۴)

غزل‌های ۱۲، ۱۹، ۲۲-۲۵، ۳۱، ۴۰، ۵۹، ۹۲، ۱۲۱، ۱۳۸، ۱۴۴، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۶، ۱۷۳، ۱۷۵، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۲۸، ۲۳۶ و ۲۳۹ بر این وزن است.

- هزج مثنی‌اخر مکفوف محذوف (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن) با ۱۳ مورد (۵/۴ درصد) سومین وزن از بحر مذکور است.

مثال: امروز به ساز دلم آهنگ گرفتم
آهی قد دامان دل تنگ گرفتم
(همان، ۳۰)

غزل‌های ۸، ۱۵، ۳۶، ۵۸، ۶۴، ۷۶، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۴۳، ۱۷۰، ۱۷۴، ۱۷۶ و ۱۹۶ این وزن را دارد.

- سه وزن دیگر بحر هزج که کم‌تر مورد توجه شاعر بوده است، عبارتند از: هزج مثنی‌اخر (مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن) در دو غزل ۱۶۳ و ۱۶۹ با (۸/۰ درصد)؛ هزج مسدس اخر (مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن) در غزل ۲۰۶ (۴/۰ درصد) و هزج مسدس اخر مقبوض محذوف (مفعول مفاعیلن فعولن) غزل ۸۱ (۴/۰ درصد).

مثال:

هر چند که می‌گردم در ساحل تنهایی
با یاد تو می‌طوفد این دیده‌ی دریایی
(همان، ۲۸۲)

من بعد تو را کتاب می‌خوانم
در روشنی شراب می‌خوانم
(همان، ۳۳۰)

عشق تو سوار حیرت آمد
آیینه شکار حیرت آمد
(همان، ۱۳۹)

ب- بحر رمل: بحر رمل نیز در غزلیات عزیزی فراوانی قابل توجهی دارد. پرکاربردترین وزن این بحر، رمل مثنی‌اخر محذوف (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن) است که در ۳۴ غزل با (۲/۱۴ درصد) دیده می‌شود. این وزن نه تنها در میان وزن‌های بحر رمل، که در میان تمام وزن‌های به کار رفته در غزلیات عزیزی، بالاترین بسامد را داراست.

مثال:

این سیه چشمان که مژگان را تکلم کرده‌اند
از جنون سرمه راه خانه را گم کرده‌اند

(همان، ۲۰)

وزن مذکور در غزل‌های ۱، ۵-۷، ۱۰، ۱۱، ۱۶، ۲۶، ۳۵، ۵۶، ۶۱-۶۳، ۷۸، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۰، ۱۶۴، ۱۷۲، ۱۹۱، ۲۰۱، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۷، ۲۲۲، ۲۲۴-۲۲۶ و ۲۳۵ دیده می‌شود.

- رمل مثنی‌مخبون محذوف / اصلم (فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن / فع لن) با فراوانی ۲۶، (۸/۱۰ درصد) از غزلیات را در بر می‌گیرد.
مثال:

ترسم ای دوست ز دست تو دوایی نرسد
وین دل سوخته امروز به جایی نرسد
(همان، ۱۳۳)

از خیال تو هزار آینه‌ی رنگین داد
آن‌که آینه به دست من حیرت بین داد
(همان، ۱۲۰)

غزل‌های ۷۰، ۷۴، ۷۵، ۷۷، ۸۰، ۸۲-۸۵، ۱۰۰، ۱۰۹، ۱۲۰، ۱۲۵-۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۵-
۱۳۷، ۱۳۹، ۱۵۱، ۱۵۴، ۱۶۸، ۱۷۷، ۱۸۱ و ۲۰۷ بر این وزن است.

وزن‌های کم کاربرد بحر رمل در غزلیات عزیزی عبارتند از: رمل مثنی‌مشکول (فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن) با (۱/۳ درصد) در غزل‌های ۳۸، ۱۰۶ و ۲۱۸ و رمل مسدس محذوف (فاعلاتن فاعلاتن فاعلن) با (۸/۰ درصد) در دو غزل ۶۹ و ۱۸۲.
مثال:

صنما ز عشق رویت دل بی‌قرار دارم
که میان مهربانان ز تو انتظار دارم
(همان، ۳۴۵)

پاره‌ی جان پیمبر سوخته
زان‌که جبرائیل را پر سوخته
(همان، ۲۹۸)

ج- بحر رجز: در میان وزن‌های بحر رجز، رجز مثنی‌سالم (مستفعلن مستفعلن مستفعلن) با ۱۴ مورد، بیش‌ترین فراوانی را دارد و (۵/۸ درصد) از غزلیات را در بر می‌گیرد.
مثال:

امشب به ذوق چشم او افسانه می‌ریزد ز من
تا پیک شوقی می‌زنم پیمانه می‌ریزد ز من
(همان، ۸)

غزل‌های ۱، ۳، ۱۴، ۱۷، ۴۶، ۸۹، ۱۱۱، ۱۱۳، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۸۰، ۱۹۳، ۲۱۱ و ۲۱۹ در این وزن سروده شده است.

۲۲۳ و ۲۲۷ دیده می‌شود.

مثال:

ای دل میامیز با لشکر شاه
(همان، ۲۴۹)

شد نیزه باران مژگان آن ماه

لازم به ذکر است که این وزن را به صورت (مستفعلاتن مستفعلاتن)، رجز مربع مرفل نیز می‌توان نامید.

- متقارب مثنی محذوف (فعولن فعولن فعولن فعل) با (۴/۰ درصد) تنها در غزل ۲۰۳ آمده است.

مثال:

تمام خیابان به یاد شماس
(همان، ۳۲۷)

زمین وسعت امتداد شماس

۲-۲- بحرهای مختلف الارکان در غزلیات عزیزی:

بحرهای مختلف الارکان «که از تکرار دو رکن به تناوب به دست می‌آیند،» (ماهیار، ۱۳۷۳، ۳۵) با فراوانی ۸۴، (۳۵ درصد) غزلیات را شامل می‌شوند. این بحرها در غزلیات عزیزی عبارتند از: مضارع، مجتث، خفیف، سریع و منسرح که در ذیل به آن‌ها پرداخته می‌شود:

الف- بحر مضارع: در میان بحرهای مختلف الارکان، بحر مضارع بیش‌ترین بسامد را دارد. پرکاربردترین وزن این بحر، مضارع مثنی محذوف (مفعول فاعلاتن مفاعیل فاعلن) است که با ۲۵ مورد (۴/۱۰ درصد) از غزلیات را در بر می‌گیرد.

مثال:

از کعبه‌ی جمال تو بت هم نشانه‌ای است هر جا که عشق خیمه زند آستانه‌ای است
(عزیزی، ۱۳۸۷، ۴۳)

غزل‌های ۲۳، ۳۲-۳۴، ۳۷، ۴۴، ۴۵، ۴۹، ۵۱-۵۴، ۶۰، ۶۵، ۸۶-۸۸، ۹۱، ۱۲۸، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۹۲، ۲۰۴، ۲۰۵ و ۲۳۸ بر این وزن است.

- مضارع مثنی محذوف (مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن) نیز با ۲۳ مورد (۶/۹ درصد)، بسامد بالایی را نشان می‌دهد.

مثال:

وی کهربای نازت صحرای بی‌مثالی
(همان، ۱۸)

ای بزم‌گاه شوقت باغ شکسته بالی

غزل‌های ۴، ۹، ۲۱، ۴۱، ۴۷، ۴۸، ۶۶، ۷۲، ۹۵-۹۸، ۱۰۵، ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۵۲-۱۵۵.

۱۸۳، ۱۶۲، ۲۰۲، ۲۲۹ و ۲۳۰ در این وزن سروده شده اند.

ب- بحر مجتث: در این بحر، وزن مجتث مثنی‌مخبون محذوف/ اصلم (مفاعلهن فاعلاتن مفاعلهن فعلن/ فع لن) با ۱۳ مورد و (۵/۴ درصد) در ۵ غزل ۹۴، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۸۵ و ۲۰۹ دیده می‌شود.

مثال:

اگر سوار جنون از مسیر ناله برآید
ز دشت شوق غبار هزار ساله برآید
(همان، ۱۶۳)

- مجتث مثنی‌سالم (مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن) با (۸/۰ درصد) در دو غزل ۱۸۴ و ۲۰۰ به چشم می‌خورد.

مثال:

رفتی و مثل کبوتر بر روی ایوان تپیدم
در لحظه‌ی رفتن تو ای کاش من می‌رسیدم
(همان، ۳۰۱)

ج- بحر خفیف: خفیف مسدس مخبون محذوف/ اصلم (فاعلاتن مفاعلهن فعلن/ فع لن) که (۵/۲ درصد) را به خود اختصاص داده است، در ۶ غزل ۱۸، ۲۷، ۲۹، ۳۰، ۴۳ و ۱۸۸ دیده می‌شود.

مثال:

اشک من می‌شود روان هر شب
کاش سرو تو بود جوی مرا
(همان، ۷۹)

صبح، بارانی از ندا آمد
ابری از سمت بی‌صدا آمد
(همان، ۳۰۶)

د- بحر سریع: وزن سریع مطوی مکشوف (مفتعلن مفتعلن فاعلهن) با (۸/۰ درصد) از دو غزل ۴۲ و ۲۳۷ به گوش می‌رسد.

مثال:

آه چه کس دست بگیرد مرا
شحنه اگر مست بگیرد مرا
(همان، ۷۶)

ه- بحر منسرح: منسرح مثنی‌مخبون مطوی مکشوف (مفتعلن فاعلهن مفتعلن فاعلهن) با (۹/۲ درصد) در ۷ غزل ۵۰، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۹ و ۲۱۴ دیده می‌شود.

مثال:

چشم چه دوزد نیاز باز به خیاط ناز
چاک دل عاشقان چاک گریبان کیست
(همان، ۳۲۳)

- وزن منسرح مثنی مطوی منحور (مفتعلن فاعلات مفتعلن فع) با (۴/۰ درصد) تنها در غزل ۲۳۴ آمده است.

مثال:

کاهن کندو نگاهبان درخت است
معبد شبنم در آستان درخت است
(همان، ۳۶۸)

بررسی‌های فوق نشان می‌دهد که احمد عزیزی ۶۵ درصد از غزلیات خود را در بحرهای متفق الارکان و ۳۵ درصد را در بحرهای مختلف الارکان سروده است.

جدول ۲- پراکندگی بحرهای عروضی غزلیات احمد عزیزی:

نام بحر	فراوانی	درصد
هزج	۶۷	۲۷/۹
رمل	۶۵	۲۷/۱
رجز	۲۰	۸/۳
متقارب	۴	۱/۷
مضارع	۴۸	۲۰
مجث	۲۰	۸/۳
خفیف	۶	۲/۵
سریع	۲	۰/۸
منسرح	۸	۳/۳
جمع	۲۴۰	۱۰۰

چنان‌که از جدول (۲) برمی‌آید، احمد عزیزی در غزلیات خود از موسیقی ۹ بحر استفاده کرده است. بحرهای هزج، رمل، مضارع، مجث و رجز از پرکاربردترین بحرهای در غزلیات اوست؛ به طوری که ۲۲۰ غزل از مجموع ۲۴۰ غزل شاعر، در این ۵ وزن سروده شده است.

۲-۳- وزن‌های خیزابی و جویباری در غزلیات احمد عزیزی

شفیعی کدکنی در کتاب موسیقی شعر، وزن‌های عروضی را به دو دسته‌ی خیزابی و جویباری تقسیم می‌کند. او وزن‌های خیزابی را وزن‌های تند و متحرکی می‌داند که نظام ایقاعی آن‌ها در مقاطعی خاص، نوعی نیاز به تکرار را در ذهن شنونده ایجاد می‌کنند و غالباً

از ارکان سالم و یا سالم و مزاحفی تشکیل شده‌اند که حالت «ترجیع» و «دور» در آن‌ها احساس می‌شود. او درباره‌ی وزن‌های جویباری نیز می‌گوید: «با آن‌که از زلالی و زیبایی برخوردارند اما ترکیب نظام ایقاعی آن‌ها به گونه‌ای است که شوق به تکرار در ساختمان آن‌ها احساس نمی‌شود.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۰، ۳۹۳-۳۹۵)

بررسی غزلیات عزیزی از این منظر، نشان می‌دهد که از ۲۶ وزنی که شاعر به کار گرفته، ۱۱ وزن (۴۲/۳ درصد)، خیزابی و ۱۵ وزن (۵۷/۷ درصد)، جویباری است. از مجموع ۲۴۰ غزل وی، ۹۰ غزل (۳۷/۵ درصد) در اوزان خیزابی و ۱۵۰ غزل (۶۲/۵ درصد) در اوزان جویباری سروده شده است.

۲-۴- غزلیات عزیزی از منظر تقسیم بندی وزنی خانلری:

خانلری در کتاب تحقیق انتقادی در عروض فارسی، اوزان پرکاربرد غزلیات فارسی را بر اساس طول وزن، خفت و ثقل (سبکی و سنگینی) و تناوب وزن، به ۵ دسته تقسیم می‌کند؛ که عبارتند از: کوتاه، متوسط ثقیل، متوسط خفیف، بلند ثقیل و متناوب. وزن‌های به کار رفته در غزلیات عزیزی با توجه به تقسیم بندی مذکور، به شرح زیر است:

جدول (۳) - وزن‌های غزلیات عزیزی از نظر هجا:

نوع وزن	درصد	فراوانی	وزن	جمع
کوتاه	مفاعیلن مفاعیلن فعولن	۲۳	۹/۶	۳۶ (۱۴/۹٪)
	مفعول مفاعلن مفاعیلن	۱	۰/۴	
	مفعول مفاعلن فعولن	۱	۰/۴	
	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	۲	۰/۸	
	فعولن فعولن فعولن فعل	۱	۰/۴	
	فاعلاتن مفاعلن فعلن	۶	۲/۵	
	مفتعلن مفتعلن فاعلن	۲	۰/۸	

۷۵ (%۳۱/۳)	۱۴/۲	۳۴	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	متوسط ثقیل
	۵/۴	۱۳	مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن	
	۰/۴	۱	مستفعلن مستفعلن مستفعلن فع لن	
	۰/۴	۱	مستفعلن مستفعلن مستفعلن	
	۱۰/۴	۲۵	مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن	
	۰/۴	۱	مفتعلن فاعلات مفتعلن فع	
۳۹ (%۱۶/۲)	۵/۴	۱۳	مفاعیل فاعلاتن مفاعیل فعلن	متوسط خفیف
	۱۰/۸	۲۶	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعلن	
۴۴ (%۱۸/۴)	۱۱/۳	۲۷	مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن	بلند ثقیل
	۵/۸	۱۴	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن	
	۱/۳	۳	مفاعلاتن مفاعلاتن مفاعلاتن مفاعلاتن	
۴۶ (%۱۹/۲)	۰/۸	۲	مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن	متناوب
	۱/۳	۳	فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن	
	۰/۴	۱	مفتعلن مفاعیلن مفتعلن مفاعیلن	
	۱/۳	۳	فع لن فعولن فع لن فعولن	
	۹/۶	۲۳	مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن	
	۰/۸	۲	مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن	
	۲/۱	۵	۲/۱	
	۲/۹	۷	۲/۹	
۲۴۰	۱۰۰	۲۴۰	جمع	

همان‌گونه که جدول شماره (۳) نشان می‌دهد، ۳۱/۳ درصد از غزلیات عزیزی در وزن‌های متوسط ثقیل است. وزن‌های متناوب با ۱۹/۲ درصد و بلند ثقیل با ۱۸/۴ درصد در جای‌گاه دوم و سوم قرار دارند. در میان وزن‌های متناوب، مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن (مضارع مثنی‌اخر) با ۲۳ غزل (۹/۶ درصد) جای‌گاه ویژه‌ای دارد. متوسط خفیف ۱۶/۲ درصد و وزن‌های کوتاه ۱۴/۹ درصد از غزلیات را به خود اختصاص داده‌اند.

خانلری درباره‌ی ویژگی‌های این اوزان می‌گوید: «وزن‌های خفیف، ضربی و مهیج و سرورآورند و وزن‌های متوسطِ ثقیل، آهنگی متین و سنگین و غم‌انگیز دارند. او معتقد

است با آن که وزن‌های بلند ثقیل، مانند رجز سالم و هزج سالم، نسبت به متوسط ثقیل، بلندتر و سنگین‌تر هستند اما چون به قطعات متساوی و مرتب تقسیم می‌شوند، در آن‌ها حرکت و نشاطی وجود دارد. «خانلری، ۱۳۲۷، ۲۰۴-۲۰۵» «وزن‌های متناوب نیز مرتب و ضربی هستند.» (همان، ۱۹۸)

نوع پراکندگی وزن‌های مذکور در غزلیات عزیزی نشان می‌دهد با آن که وزن‌های متین و غم‌انگیز متوسط ثقیل، فراوانی بیش تری دارند، اما از آن‌جا که وزن‌های متناوب و کوتاه، ضربی هستند و وزن‌های بلند ثقیل نیز متحرک و نشاط‌آورند، غالب اشعار عزیزی وزن غم‌انگیز ندارد.

«خانلری مجموع اوزانی را که غالباً در غزل فارسی به کار رفته اند، کم و بیش ۲۵ وزن می‌داند.» (خانلری، ۱۳۲۷، ۱۵۲) او ۲۰ وزن معمول را در غزلیات قرن ۶ تا ۱۳ بررسی کرده است. از فهرستی که خانلری از وزن‌های معمول ارائه می‌دهد، ۱۹ وزن در غزلیات عزیزی دیده می‌شود. اما ۷ وزن از غزلیات عزیزی خارج از فهرست مذکور است؛ که عبارتند از: مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن (هزج مثنیٰ مخفوف محذوف)، مستفعّلن مستفعّلن مستفعّلن (رجز مسدّس مرقل)، مستفعّلن فع لن (رجز مثنیٰ احدّ)، مستفعّلن مستفعّلن مستفعّلن (رجز مسدّس مرقل)، مفتعلن فاعلات مفتعلن فع (منسرح مثنیٰ مطوی منحور)، مفاعلاتن مفاعلاتن مفاعلاتن مفاعلاتن (رجز مثنیٰ مخبون مرقل)، مستفعّلن فاعلاتن مستفعّلن فاعلاتن (مجتث مثنیٰ سالم) و فع لن فعولن فع لن فعولن (مقارب مثنیٰ اثلیم). عزیزی از ۲۴۰ غزل، فقط ۲۴ غزل را در این ۷ وزن سروده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که غزلیات احمد عزیزی غالباً وزن‌های معمول غزل فارسی را دارند.

۳- نتیجه‌گیری

پژوهش در غزلیات احمد عزیزی نشان می‌دهد که عزیزی از موسیقی ۹ بحر و ۲۴ وزن بهره‌جسته است. بحرهای متفق الارکان در شعر او بیش از بحرهای مختلف الارکان دیده می‌شود. بحرهای هزج، رمل، مضارع، مجتث و رجز، بیش‌ترین فراوانی را در غزلیات او دارند. از ۲۶ وزنی که در غزلیات عزیزی یافت می‌شود، ۱۱ وزن، خیزابی است که در ۹۰ غزل دیده می‌شود و ۱۵ وزن، جویباری است که ۱۵۰ غزل را دربر می‌گیرد. در تقسیم‌بندی وزن‌ها از منظری دیگر، ۳۶ غزل (۱۴/۹ درصد) در وزن‌های کوتاه، ۷۵ غزل (۳۱/۳ درصد) در وزن‌های متوسط ثقیل، ۳۹ غزل (۱۶/۲ درصد) متوسط خفیف، ۴۴ غزل (۱۸/۴ درصد) بلند ثقیل و ۴۶ غزل (۱۹/۲ درصد) در وزن‌های متناوب سروده شده است. نوع پراکندگی وزن‌های مذکور نشان می‌دهد با آن که وزن‌های متین و غم‌انگیز متوسط ثقیل، فراوانی

بیش تری دارند، اما از آنجا که وزن‌های متناوب و کوتاه، ضربی هستند و وزن‌های بلند ثقیل نیز متحرک و نشاط آورند، غالب اشعار عزیزی وزن غم‌انگیز ندارد.

مقایسه‌ی وزن‌های غزلیات عزیزی با ۲۰ وزنی که خانلری به عنوان وزن‌های معمول در غزلیات قرن ۶ تا ۱۳ بررسی کرده است، نشان می‌دهد که ۱۹ وزن عزیزی از وزن‌های معمول و ۷ وزن، خارج از فهرست خانلری است. گفتنی است که عزیزی از مجموع ۲۴۰ غزل، ۲۱۶ غزل (۹۰ درصد) را در وزن‌های معمول سروده است.

منابع

- ۱- آشوری، داریوش. (۱۳۷۷). شعر و اندیشه. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- ۲- آقاحسینی، حسین، زارع، زینب. (۱۳۹۰). «تحلیل زیباشناختی ساختار زبان شعر احمد عزیزی بر اساس کفش‌های مکاشفه»، مجله‌ی پژوهش‌های زبان‌شناسی، سال ۳، شماره ۲، (پاییز و زمستان). ۱۳۹۰، ص ۱-۱۸.
- ۳- خانلری، پرویز. (۱۳۲۷). تحقیق انتقادی در عروض فارسی و چگونگی تحول اوزان غزل، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
- ۴- _____ (۱۳۴۵). وزن شعر فارسی. چاپ اول، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ۵- شعبان‌زاده، مریم. (۱۳۹۰). «نگاهی به شعر احمد عزیزی»، پژوهش‌نامه ادب غنایی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۹، شماره ۱۷ (پاییز و زمستان)، ص ۱۳۱-۱۴۸.
- ۶- شفیع‌ی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۰). موسیقی شعر، چاپ سوم، تهران: آگاه.
- ۷- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۹). آشنایی با عروض و قافیه، چاپ شانزدهم، تهران: فردوس.
- ۸- عزیزی، احمد. (۱۳۸۷). قوس غزل، چاپ دوم، تهران: کتاب نیستان.
- ۹- ماهیار، عباس. (۱۳۷۳). عروض فارسی، شیوه‌ای نو برای آموزش عروض و قافیه، چاپ اول، تهران: نشر قطره.
- ۱۰- نجاریان، محمد، شرونی، محمد. (۱۳۹۶). «درون‌مایه‌های شعر احمد عزیزی»، نشریه‌ی ادبیات پایداری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال ۹ شماره ۱۶، (بهار و تابستان)، ص ۳۳۹-۳۶۴.
- ۱۱- نصیرالدین طوسی، محمدبن محمد. (۱۳۲۶). اساس الاقتباس، تصحیح مدرس رضوی، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
- ۱۲- _____ (۱۳۶۹). معیارالاشعار، تصحیح جلیل تجلیل، چاپ اول، تهران:

جامی، ناهید.